

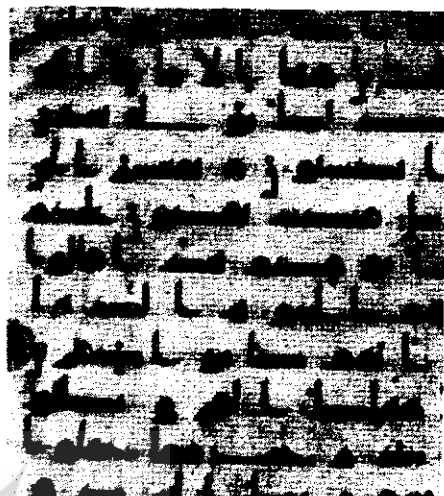

نسخه های قرآن،

منسوب به

امام علی (ع)

سید محمد حسین حکیم

پس از فوت پیامبر گرامی اسلام، امام علی (ع) به عنوان وصی آن حضرت و بر حسب وصیت ایشان به جمع آوری قرآن کریم و تدوین آن پرداخت. این جمع آوری که از آن در کتب شیعه و سنی یاد شده، مورد قبول فریقین است. حضرت علی (ع) بعد از رحلت پیامبر (ص) فرمود:

آلیت وان لا آخذ ردائی الا للصلاة جمعة حتی اجمع القرآن، فجمعه.^۱

جمع آوری علی (ع)، بر اساس ترتیب نزول بود و در آن، آیات ناسخ و منسوخ، و محکم و متشابه را مشخص کرده بود.

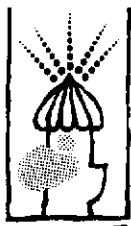
پس از انجام گرفتن کار، علی (ع) مصحف جمع آوری شده را به بزرگان صحابه ارائه داد و فرمود:

این، کتاب پروردگار شماست، همان گونه که بر پیامبرش نازل شده است. از

آن، حرفی کاسته نشد و بر آن، چیزی افزوده نگشت.^۲

۱. الاتقان، السيوطی، ج ۱، ص ۹۹.

۲. الکافی، ترجمه: سید هاشم رسولی محلاتی، ج ۴، ص ۴۴.

اما آنان، آن را نپذیرفتند. علی (ع) نیز فرمود:

به خدا سوگند که از امروز به بعد، هرگز این (مصحف) را نخواهید دید. فقط بر

من بود که پس از فراهم کردن آن، شما را آگاه سازم تا آن را بخوانید.^۳

بنا بر روایاتی دیگر، قرآن مذکور به عنوان میراث امامت، از امامی به امام دیگر منتقل

می شود و هم اکنون نیز نزد حضرت قائم (عج) است.^۴

این روایت تاریخی و مخفی شدن مصحف آن حضرت از انظار عمومی، دستاویزی

شده است تا در طول تاریخ، بر اساس آن، عده‌ای به دلایل مختلف به جعل مصاحفی با

رقم (ترقیمه) علی بن ابی طالب (ع) پردازند، تا آن جا که هم اکنون پانزده قرآن در سرتاسر

جهان، منسوب به آن حضرت است؛ اما از آن جا که همین منسوب بودن به این امام همام،

ارزشی فراوان برای این مصاحف به وجود آورده و از طرف دیگر، بعضی از این نسخ، از

سده های سوم و چهارم هجری به جای مانده اند، از اهمیت خاصی برخوردارند.

از سوی دیگر، با توجه به آنچه در روایات آمده که امام علی (ع)، این مصحف را به

ترتیب نزول منظم کرده و اسباب نزول آیات را آورده و ناسخ و منسوخ، و محکم و متشابه

آنها را تعیین کرده است، این مصاحف را می توان در شمار مکتوبات حدیثی امام علی (ع)

نیز قلمداد کرد. در این نوشتار، سعی بر آن است که نسخه هایی از مصاحف که منسوب به

علی (ع) هستند، معرفی شوند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نسخه ها

۱. نسخه خزانه روضه حیدریه نجف اشرف. این قرآن به شماره ۷۴۴، در خزانه

روضه حیدریه نجف اشرف، موجود است و در فهرست مخطوطات «خزانه الروضة

الحیدریه»، چنین معرفی شده است:

۳. همان جا.

۴. ر. ک: پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، سید محمد باقر حجتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی،

۷۴۴. نسخه تحتوی علی أوراق من القرآن، کتبت علی الرق بخط کوفی قدیم

جداً. ۵

قرآن مذکور، از سال ها پیش در خزانه حضرت امیر(ع) موجود بوده است و ابن عنبه (م ۸۲۵ق) نیز در عمدة الطالب فی انساب آل ابي طالب، از آن یاد کرده است. این قرآن در اصل، مصحفی در سه جلد بوده که به واسطه حریق حرم علوی در سال ۷۵۵ق، قسمت مهمی از آن به کلی سوخته و فقط همین جلد باقی مانده است؛ هر چند این مجلد نیز فاقد حواشی است؛ زیرا تمام حاشیه و کمی از متن، سوخته است.^۶

قرآن مذکور، اگرچه در خزانه حرم نگهداری می شد، اما گاهی اوقات در بعضی اعیاد و یا به درخواست زوار و موافقت متولی باشی، برای بازدید عموم، بیرون آورده می شده است.^۷

در مورد صحّت انتساب این مصحف، ابو عبدالله زنجانی می نویسد:

ورأيت في شهر ذي الحجة سنة ۱۲۵۳ق، في دارالكتب العلوية في النجف، مصحفاً بالخط الكوفي على آخره «كتبه علي بن علي بن ابي طالب في سنة اربعين من الهجرة»، لثشابه «أبي» و «أبو» في رسم الخط الكوفي يظن من لاخبرة له انه: «كتبه علي بن أبه «طالب» بالواو.^۸

و سید محمد باقر حجّتی درباره این نسخه، چنین می گوید:

نمونه عکسی از سورة بروج این نسخه که نزد این جانب است، نشان می دهد که این قرآن، مربوط به قرن سوم می باشد و در آن، مشخصات املائی ابو الاسود به

۵. فهرست مخطوطات خزانه الروضة الحيدرية في النجف الاشراف، السيد احمد الحسيني، النجف:

مطبعة النعمان، ۱۳۹۱ق، ص ۱۵.

۶. کتاب و کتاب خانه در اسلام، کاظم مدیر شانه چی، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس

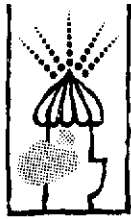
رضوی، ۱۳۷۴ش، ص ۱۲۲-۱۲۳.

۷. میراث اسلامی ایران، به کوشش: رسول جعفریان، قم: کتاب خانه آیه الله مرعشی نجفی،

۱۳۷۳ش، دفتر اول، ص ۴۴.

۸. تاریخ القرآن، ابو عبد الله الزنجانی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق، ص ۷۴-۷۵.

چشم می خورد، و نیز آمیخته با تزییناتی است که آن را به حدود قرن سوم مربوط

می سازد.^۹

۲. نسخه قرار گرفته بر روی ضریح مقدّس امام علی (ع) در نجف.^{۱۰}

۳. نسخه گنجینه قرآن و نفایس آستان قدس رضوی. این قرآن، به قطع بیاضی در اندازه ۲۳/۲ در ۲۳/۵ سانتی متر بر روی پوست آهو و به خط کوفی است که شامل از ابتدای سوره هود تا پایان سوره کهف و در ۶۸ صفحه است^{۱۱} که در هر صفحه، پانزده سطر به همراه اعراب و اعجام و تنوین آمده است.^{۱۲} در صفحه اول، وقف نامه قرآن که به خط و امضای شیخ بهایی (از طرف شاه عباس صفوی) است، چنین آمده:

هو الحق . هذا الجزء من المصحف المجید الذی هو بشریف خط سید الاوصیاء
و حجة الله علی جمیع اهل الارض و السماء، نفس الرسول و زوج البتول، و
ابی السبّین امام الثقلین، المخصوص باختصاص «إنما ولیکم الله»، المعزّز
باعزاز «من كنت مولاة فعلى مولاة»

سلام من الرحمن نحو جنابه

فإنّ سلامی لایلیق ببابه

وقف علی الروضة المنوّرة المقدّسة الرضیة الرضویة علی ساکنها ألف ألف صلاة
و سلام و تحية، والواقف هو السلطان الاعظم، سید سلاطین العرب و العجم،
صاحب النسب الطاهر النبوی و الحسب الباهر العلوی، المفتخر بخدمة الحرم
المقدّس الرضوی، شاه عباس الحسینی الموسوی الصفوی - خلد الله تعالی
ملکه و أجرى فی بحار النصر و التأيید و التأيید ملکه - و كان ذلك فی شهر رجب

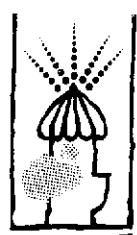
۹. پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، ص ۴۱۱-۴۱۲.

۱۰. فهرست مخطوطات خزانه الروضة الحیدریة فی النجف الاشراف، ص ۱۵.

۱۱. بنا بر یادداشت بالای صفحه اول این قرآن، عدد اوراق آن ۷۹ بوده؛ اما اکنون ۶۸ ورق است.

۱۲. راهنمای گنجینه قرآن، احمد گلچین معانی، تهران: اداره کتابخانه آستان قدس، ۱۳۴۷ ش، ص ۳-۴.

المرجّب من شهور سنة ألف وثمان من الهجرة النبوية .

حرّره تراب اقدام خدام العتبة المقدسة الرضوية، بهاءالدين محمد العاملی . ۱۳

صفحات دوم و سوم آن، دارای تذهیب به صورت قلمکار است . صفحه آخر نیز دارای رقم کتابت در دو سطر با عبارت : «کتبه علی بن ابی طالب» است که چرب و چرک عمدی شده است و در حواشی این صفحه، یازده فقره یادداشت «زیارت شد» و «ملاحظه شد» و ... از متولیان وقت، به همراه مهرهای ایشان از ۱۷ رجب ۱۲۸۷ تا شوال ۱۳۴۲ دیده می شود .

اسامی سور به زر تحریردار، نشانی ها تُرنجی و مذهب، در فواصل آیات و در دایره زرین میان هر یک، عدد آیات، ده ده، به زر تحریردار ثبت شده است، از قبیل : مئه، مئه و عشرة مئه، و عشرون .

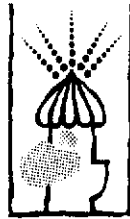
این نسخه با آن که نسخه نفیس و متقدّمی است؛ امابه دلایل مختلف نمی تواند به خطّ علی (ع) باشد، چون دارای مشخصات است املائی ابوالاسود از نظر نقطه اعراب است و تزیناتی در آن دیده می شود که آن را به قرن سوم هجری پیوند می دهد . ۱۴

۴ . قرآن کتاب خانه آستان قدس رضوی . این نسخه قرآن به شماره ۱ در کتاب خانه آستان قدس رضوی مشهود قرار دارد و قسمتی از حاشیه آن از بین رفته و محتمل است بخشی از همان سه جلد قرآن خزانه علوی باشد که از دست خوش حریق شدن، مصون مانده و ضمن تحولاتی به آستان قدس رضوی منتقل شده باشد . قرآن مذکور بر روی پوست آهو و شامل ۳۴۱ ورق و شامل کل قرآن کریم است؛ اما در بین صفحات، آیاتی افتاده است . مثلاً بین ورق ۳۳ و ۳۴، حدود ۷۹ آیه افتاده است . شاه عباس صفوی این قرآن در سال ۱۰۰۹ ق، وقف آستان رضوی نمود و وقف نامه آن که به خط شیخ بهایی است، به شرح ذیل است :

۱۳ . گنج هزار ساله، رمضانعلی شاکری، مشهد: کتاب خانه مرکزی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷ ش، ص ۲۹ .

۱۴ . راهنمای گنجینه قرآن، ص ۳-۴ .

این کلام مجید، به خط شریف حضرت امیرالمؤمنین و سید الوصیین، آسَد اللّٰه الغالب و امام اهل المشارق و المغرب، مظهر العجائب و مظهر الغرائب، امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب- علیه السلام- است. وقف نمود بر روضه مقدسه منوره مطهره عرش مرتبه رضیه رضویه علی ساکنها الف الف صلاة و سلام و تحیه، پادشاه اسلام پناه، ظلّ اللّٰه، خاكَ آستانه خیر البشر، مروّج مذهب حق ائمه اثنی عشر، غلام باخلاص امیرالمؤمنین حیدر، شاه عباس الحسینی الموسوی الصفوی، بهادر خان- خلد اللّٰه تعالیٰ ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین برّه و عدله و احسانه- آمین رب العالمین! حوره تراب عقبه الرضا- علیه السلام-. أقل العباد، بهاء الدین محمد الخادم، سنه ۱۰۰۹هـ- ۱۵.

۵. در آستان قدس رضوی قرآن دیگری نیز با مشخصات قرآن شماره سه وجود دارد که بر روی ضریح امام علی بن موسی الرضا(ع) قرار دارد و وقف نامه آن نیز به خط شیخ بهایی و مانند قبلی است. این قرآن، در ۹۲ ورق و دارای رقم کتابت «کتبه علی بن ابی طالب» است. ۱۶

۴. مقریزی (م ۸۴۵ق) در کتاب المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار (ج ۲، ص ۲۵۲)، از قرآنی به خط علی(ع) در کتاب خانه خلفای فاطمی مصر یاد می کند. این قرآن، در مسجد جامع عتیق در محفظه ای سیمین نگهداری می شده که مأمون بطائحی، وزیر امر باللّه خلیفه فاطمی دستور داد تا محفظه ای زرین برای آن ساختند. ۱۷

هم اینک نیز قرآنی به خط کوفی و منسوب به آن حضرت، در موزه مسجد امام حسین(ع) در قاهره وجود دارد که احتمال می رود همان قرآنی باشد که مقریزی ذکر کرده است. ۱۸

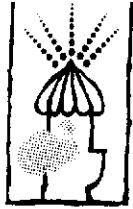
۱۵. کتاب و کتاب خانه در اسلام، ص ۱۲۳-۱۲۴.

۱۶. اعیان الشیعه، سید محسن الامین، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۹۰.

۱۷. کتاب و کتاب خانه در اسلام، ص ۱۲۲.

۱۸. همان جا؛ تاریخ قرآن، محمد هادی معرفت، تهران: سمت، ۱۳۷۵ش، ص ۱۱۱.

۷. قرآن موزه ایران باستان. این قرآن، به خط کوفی و در ۱۵۴ صفحه بر روی پوست نگارش یافته و دارای رقم: «کتابه و ذهبه علی بن ابی طالب» است. انساب این نسخه به حضرت، بسیار بعید است؛ زیرا در آن نقطه های اعراب به کار رفته و تزییناتی در آن دیده می شود که مربوط به قرن سوم و چهارم است.^{۱۹}

یک برگ از این قرآن، در سال ۱۳۵۵ ش، در «هایوارد گالری» لندن به مناسبت جشنواره جهان اسلام به طور موقت به نمایش گذاشته شد.^{۲۰}

۸. موزه گلستان (کتابخانه سلطنتی سابق تهران). این مصحف، در دوازده برگ و بر روی پوست و به خط کوفی نگارش یافته است. در مورد صحت انتساب آن می توان به طور یقین گفت که با وجود خط شکسته نستعلیق در حواشی صفحات و نقطه های اعراب و مشخصات املائی ابو الأسود و تزیینات موجود در نسخه، این قرآن به خط علی (ع) نیست.^{۲۱}

۹. قرآن دیگری نیز در محلی به نام «زیارتگاه قرآن» در روستای سعید آباد لنجان اصفهان از زمان صفویه تا کنون نگهداری می شود که چند سال پیش ربوده شد؛ اما هنگام فروش آن، از سارقان به دست آمد و در ماه رمضان سال ۱۳۷۳ ش، به محل اصلی اش بازگردانده شد.^{۲۲}

۱۰. نسخه کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعا در یمن، که بر روی پوست به صورت بیاض، در ابعاد ۳۷ در ۳۷ سانتی متر در پانزده برگ به خط کوفی است. این قرآن، در دو بخش است که نیمه اول آن، نسبتاً سالم مانده است و شامل سوره حشر تا آخر قرآن است البته این بخش، به خط مبارک حضرت نیست، بلکه مقداری از آن به خط زید بن ثابت و نیز سلمان فارسی نگارش یافته است.

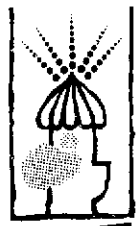
نیمه دوم این قرآن با همان اندازه مشخصات، شامل سوره بقره تا کهف است و آثار

۱۹ و ۲۰. پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، ص ۴۱۲ و ۴۱۷.

۲۱. همان، ص ۴۱۲-۴۱۳ و ۴۱۸.

۲۲. فصل نامه بینات، ش ۱، ص ۱۹۷.

قطره های خون فرزندان عیبدالله بن عباس، از نوادگان زید بن علی بن حسین (ع) بر روی آن دیده می شود. گفته شده که معاویه به بَسْر بن اَرطاة، کارگزار خویش در یمن، دستور به شهادت رساندن آن بزرگواران را داده و آنان مشغول تلاوت همین قرآن بوده اند که به شهادت رسیده اند. این بخش از این نسخه، فرسوده شده و احتیاج به مرمت جدی دارد. ۲۳

۱۱. در دانشگاه اسلامی علیگر در ایالت اوتار پرادش هندوستان نیز قرآنی موجود است که به پیشوای اول شیعیان جهان منتسب است. این قرآن در سال ۱۳۷۷ ش، در نمایشگاهی در معرض دید عموم قرار گرفت. ۲۴

۱۲ و ۱۳. دو قرآن نیز در کتابخانه طوپقاپو سرای استانبول ترکیه به شماره های ۲ و ۲۹ موجود است که تحریر آن به علی (ع) منسوب است و میکرو فیلمی از آنها به شماره های ۱۸ و ۱۴ در «معهد المخطوطات العربیة» در قاهره موجود است. ۲۵

۱۴. در مسجد جامع دهلی نو نیز نسخه قرآنی منسوب به امام علی (ع) موجود است. ۲۶

۱۵. نسخه کتابخانه المتحف العراقی در بغداد که به شماره ۱۹۳ منسوب به علی (ع) است و به خط کوفی و بر روی پوست نگاشته شده است. ۲۷

۲۳. مجله شهاب، ش ۱۰، ص ۳۸-۳۶.

۲۴. رونامه جمهوری اسلامی.

۲۵. کتاب و کتابخانه در اسلام، ص ۱۲۴.

۲۶. راهیان سفر روحانی، محمد رضا خانی، بی جا، ناشر: مؤلف، ۱۳۶۹ ش، ص ۴۹.

۲۷. وثائق نادره من التراث الاسلامی، کامل سلطان الحیوری، بغداد: دارالثقافة، ۱۴۰۸ ق، ص ۳۰.